

Tomáš Čana: O pôvode pravidiel *Wittgenstein a jeho kritici*

Trnava, Univerzita Cyrila a Metoda 2020. 140 s.

Slovenský analyticky orientovaný filozof Tomáš Čana prezentuje touto publikáciou čitateľom už svoju druhú monografiu. Podobne ako v prípade jeho prvotiny *Logomachia*¹ ide o súbor upravených textov, ktoré už predtým vyšli ako samostatné štúdie. Na hlavnej myšlienke projektu táto skutočnosť nič nemení, napokon kapitoly oscilujú okolo takých základných tém, ako sú pravidlo, poznanie, istota, status logiky u neskorého Wittgensteina a iných analytických filozofov. Aj keď v rámci československej knižnej produkcie stále absentuje syntetická monografia, ktorá by sa venovala výlučne neskorému Wittgensteinovi, Čanova kniha je aspoň čiastočne orientovaná na vybrané problémy, ktorými sa tento filozof zaoberal v neskorom období svojej tvorby.

Prvá kapitola je v podstate polemikou s českým filozofom Jaroslavom Peregrinom a týka sa problému pertraktovaného už u Wittgensteina – riadením sa pravidlami. Peregrinovo presvedčenie nazýva Čana metodickým anti-psychologizmom. Najprv reaguje na Peregrinovu reflexiu Kanta a jeho odmietanie odkazov na mentálne fenomény. Peregrin spolu s Kantom uznáva fyzikálnosť sociálnych záväzkov, no Čana v tejto súvislosti hovorí o uniformitách, ktoré sú psychologické alebo fyziologické a vedú u Wittgensteina k forme života. Peregrin nepoužíva pojem forma života ani prostredníctvom tejto koncepcie nevysvetľuje pravidlá, čo mu Čana vytýka. Nesúhlasí ani s Peregrinovým tvrdením, že zmena paradigmy u Wittgensteina je aj v posune významu z explicitnosti, presnosti a univerzálnosti pravidiel do novej roviny vágnosti, čiastkovosti a implicitnosti.

V tejto súvislosti Čana pokladá otázku: Pokiaľ sme normatívne tvory, vďaka čomu môžeme dodržiavať, resp. porušovať pravidlá? Normy majú podľa Peregrinovo čítania Wittgensteina jednoznačne stanovovať, čo je správne. Peregrin oceňuje obrátenie Wittgensteinovej pozornosti na normativitu a rovnako vníma i problematizáciu pohľadu. No pravidlo chápe v rámci jazykových hier ako rôznorodé a odlišuje jeho tri roviny: pravidelnosti, implicitné pravidlá, explicitné pravidlá. Pravidlá u Wittgensteina Peregrin vníma najmä ako implicitné.

Čo je to porušiť pravidlo?, pýta sa ďalej Čana. Podľa Peregrinovo čítania Wittgensteina je to vykonať to, čo je spojené so zaujatím odmietavého postoja externého prostredia. Riadenie sa pravidlom je zasa vykazovanie príznakov podriadenia ako aj súhlasných postojov zúčastnených. Peregrin podobne ako iní autori,

1 Čana, T., *Logomachia*. Pusté Úľany, Schola Philosophica 2008.

napr. Vojtěch Kolman, hovorí o riadení sa implicitnými pravidlami. No Čana namieťa a tvrdí, že podľa Wittgensteina sa musia hovoriaci niečím vzájomne podobáť, aby bola možná komunikácia. Ide o spôsob konania spoločný ľuďom. Je to zhoda medzi hovoriacimi. Práve táto zhoda je životnou formou (*Lebensform*). V prežívaní teda jestvuje istá druhová zhoda, pravidlo je podľa Čanu viac než len spoločenská inštitúcia. Peregrinovu tézu o prijímaní pravidiel v zmysle príznakov podriadenia sa norme a zaujímaní postojov voči zúčastneným v okolí, považuje teda Čana za netriviálne neúplnú. Myslí si, že Peregrin nenasleduje Wittgensteina dost' hlboko, že mu čosi uniká. Čana sa domnieva, že Peregrin jednoducho odmieta vnímať formu života ako kľúčový pojem v ponímaní Wittgensteinových pravidiel. Pravidlá vníma dôsledne ako spoločenské inštitúcie.

Druhá kapitola recenzovanej monografie sa týka Wittgensteinovej filozofie logiky, najmä epistemologického statusu logických tvrdení. Čana tvrdí, že napriek často pertraktovanému tvrdeniu, podľa ktorého Wittgenstein žiaden logický status filozofickým tvrdeniam neprikladá, je možné v nich nájsť obsah s impaktom do epistemológie.

Podľa Čanu jestvuje zjavný rozdiel medzi náhľadom na logické operácie v *Traktáte a Filozofických skúmaniach*. Isté tvrdenia sú pre iné tvrdenia niečo ako pánty pre dvere. Niektoré tvrdenia sú teda základné, nezdôvodňované, zdieľané. Nie je možnosť neriadiť sa nimi. Logika nie je experimentálna veda, nezaobera sa faktami. Raný Wittgenstein vníma logické vzťahy ako apriórne formy tvrdení a konštatuje, že logické operácie sa riadia výlučne internými vlastnosťami. Ak sú vzťahy medzi jednotlivými logickými formami nahliadané apriórne, potom logické tvrdenia sú teda úplne apriórne.²

Čana vo svojej argumentácii vychádza z Wittgensteinovej tézy, že logické tvrdenia sú unikátne. V tejto súvislosti sa zaoberá aj prístupmi Dummetta, Strouda a Bakera k tejto problematike. Dummett pokladá Wittgensteina za radikálneho konvencionalistu. Vo filozofii logiky, podľa Dummettovho čítania Wittgensteina, je prijatie istej konkrétnej logiky slobodným aktom, pričom je odmietnutím logiky iného druhu. No s uvedeným postojom, ktorý Wittgensteinovi prisudzuje, sa Dummett nestotožňuje. Naopak Stroud kritizuje Dummetta aj jeho interpretáciu. Odmietnuť logický dôkaz znamená podľa neho odpovedať buď z pozície platonizmu, alebo konvencionalizmu. V komunikácii musí jestvovať zhoda medzi hovoriacimi, je to zhoda vo forme života. Podľa Stroudovej interpretácie Wittgenstein neobhajuje konvencionalizmus, ale vníma logické pravidlá ako to, čo síce nemožno odmietnuť, ale čo by mohlo byť aj iné. Podľa Gordona Bakera koncepcia neskorého Wittgensteina na prvý pohľad pripomína konzekvencializmus. No tento pohľad

2 Až podľa neskorého Wittgensteina jestvujú aj určité „externé faktory, bez ktorých by určité pravidlo vôbec nedokázalo vymedziť svoju korektnú interpretáciu“ (s. 39 recenzovanej publikácie).

Baker považuje za unáhlený a prvoplánový. Hovorí, že podľa neho vôbec nemá zmysel sa u Wittgensteina pýtať, prečo je logické tvrdenie pravdivé.

Čana vníma ako omyl Dummettovo chápanie Wittgensteina ako konvencionalistu. Dummett sa podľa neho mylí aj vtedy, ak hovorí, že podľa Wittgensteina nie je nič, čo nás núti prijať dôkaz. Podľa Čanu robí chybu aj Stroud, pokiaľ si myslí, že je dôležité vysvetlenie pri neprípustnosti popierania nevyhnutných právd. Bakerovi vytyka, že pokladá Wittgensteinovu analýzu logiky, matematiky a metafyziky za inkomensurabilnú s paradigmami konzekvencionalizmu. Podľa Čanu Wittgenstein rozhodne neobhaja v logike žiadnu podobu aposteriorizmu.

V tretej kapitole sa Čana zamýšľa nad Boghossianovou tézou, ktorá prijíma argumentáciu kruhom ako racionálnu. V zaujímavej polemike, ktorá je pokusom vyrovať sa s prijímaním *circulus vitiosus*, považuje daný názor za výstredný, umocnený navyše Dummettovou náukou o rolách argumentov.

Dummett delí argumenty na vysvetľujúce a presvedčajúce. Tri roviny, na ktorých môžu vzniknúť pochybnosti o dedukcii, možno rozdeliť na neproblematickú, metalogickú a transcendentálnu. Dummett rozlišuje aj logický a filozofický pojem logiky. Tvrdí, že paralelne jestvuje syntaktická a sémantická koncepcia logického vyplývania, ktorej extenzionálna ekvivalencia sa dokazuje preukázaním úplnosti a korektnosti systému. Pokiaľ chceme demonštrovať napríklad platnosť pravidla kontrapozície, presvedčíme cez základné kroky iba toho, kto už prijíma základné pravidlá výrokovkej logiky, ktoré obsahujú aj predmetnú teorému. Čo je logicky korektné, to sa z filozofickej pozície zdá byť neprijateľné. Dummett odmieta filozofický pojem logiky. Ak podľa Dummetta ide o vysvetlenie, obava z kruhovosti už nie je zaujímavá. Pokiaľ ide o presvedčenie, ťažko niekoho presvedčiť, ak neprijíma náš pohľad. Podľa Dummetta to pôjde jedine zhodou v postupe epistemológie a logiky. Čana spomenuté Dummettové tvrdenia odmieta, a to nielen na základe vlastných stanovísk, ale odvoláva sa aj na argumenty iných autorov, ktorí takéto stratégie odmietajú ako „bad company“.

Samotný Boghossian vidí v kruhovej argumentácii problém, pokiaľ v takom procese predpokladáme aspoň jeden krok, ktorý je v súlade so zdôvodňovaným pravidlom. Môžeme tak vlastne zdôvodniť čokoľvek. Ako riešenie navrhuje prijatie vlastného metodologického princípu „RC“. Kruhový deduktívny argument podľa tohto princípu zdôvodňuje logickosť pravidla vtedy a len vtedy, ak pravidlo konštituuje význam. S tým Čana súhlasí ako s možným riešením, no iba ak ostaneme v podobe argumentu, ako je tomu u Boghossiana. Domnieva sa, že v prípade menej radikálnej verzie princípu RC ich kritiku neprekonáva.

Nasledujúcu, štvrtú kapitolu Čana rovnako venuje Boghossianovi. Prostredníctvom tézy o zdôvodnení nárokov logiky v epistemológii Boghossian kritizuje skutočnosť, že síce máme logické poznanie, no nevieme ho neproblematicky zdôvodniť. Čana objasňuje Boghossianovu pozíciu a rekonštruuje jeho argument. Spomínaný autor hovorí o plauzibilnej epistemológii, v rámci ktorej zavádza spájajúci

princíp, podľa ktorého možno v súlade s logickým pravidlom oprávnené usudzovať iba vtedy, ak možno zdôvodniť presvedčenie, že pravidlo uchováva pravdivosť. Okrem toho zavádza i princíp, podľa ktorého ak je M pre S pravidlom, ktoré skutočne konštituuje význam, S je oprávnený usudzovať v súlade s M, a to bez ohľadu na jeho explicitné zdôvodnenie. No medzi týmito dvoma pravidlami podľa Čana panuje napätie.

Boghossian pokladá nezdôvodniteľnosť pravidiel za veľmi problematickú. Nezdôvodniteľnosť pravidiel by v konečnom dôsledku viedla k nezdôvodniteľnosti používania modus ponens, ako aj na ňom stojacich deduktívnych presvedčení. Vzniknutý skeptický záver vedie podľa Boghossiana k téze, že je nezdôvodniteľné tvrdiť nezdôvodniteľnosť základných logických princípov. Čana hodnotí tento argument ako zaujímavý a závažný. Síce kriticky podotýka, že Boghossian si v argumentácii protirečí, no je toho názoru, že to samotný argument neohrozuje. Napokon, napriek kritickým výhradám, sa Čana zdržiava stanoviska, či sú Boghossianove závery pravdivé na základe vyplývania z pravdivých premís.

V predposlednej, 5. kapitole náš autor rozoberá pohľad Crispina Wrighta na celok logického poznania. Wright sa usiluje zdôvodnenie nahradiť termínom oprávnenie, pričom rozlišuje otázku prvého a druhého rádu. Prvá sa týka toho, ako som došiel k poznaniu, že pravidlo odstránenia komunikácie je pravidlom usudzovania. Ako to, že toto pravidlo je pravdivé v každej aplikácii? Je to narážka na problém z Wittgensteinových poznámok *O istote*. Wright sa pýta, čo znamená tvrdiť, že niečo vieme. Popper a Kuhn nehovoria o pevných základoch vedenia, tak ako to robil Descartes. Karteziánska tradícia je vzhľadom na prísne kritériá a diskrepancie v empirických výsledkoch vied vysoko riziková. Wright chce z týchto dôvodoch redefinovať, čo znamená „vedieť“. Zavádza termín oprávnenie kognitívneho projektu.

Niektoré kroky kognitívneho projektu však nepodrobuje racionálnej kritike. Sú to nezdôvodnené presvedčenia. Znova sme teda pri *circulus vitiosus*, o ktorom hovoril aj Boghossian. Pod váhou týchto argumentov Wright rezignuje na termín *justification*, ako aj na prepojenie racionality a evidentných základov. Opieranie sa o predpoklady ako o nenapadnuteľné považuje za naivnú koncepciu. Základné logické zákony majú podľa Wrighta charakter presupozície. Nie je tu šanca naraziť na kontrapríklad. Nevieme ich zdôvodniť, a ide teda o pohyb v kruhu. Wright dospieva k záveru, že v podstate nie je možné hovoriť o poznaní základných zákonov, ale iba o ich oprávnení. Sú to pravidlá stojace mimo pochybností. To, čo z týchto základných zákonov vyplýva, je poznanie.

Posledná, šiesta kapitola sa týka známeho argumentu klamára u Descartesa a toho, ako sa odrazil v reflexii Wittgensteina. Wittgenstein tvrdí, že nie je možné rozumieť jazyku a zároveň pochybovať o tom, koľko mám rúk a nôh, ako to robí Descartes v *Meditáciách o prvej filozofii*. Čana rozoberá jeho argument radikálnej pochybnosti v uvedenej reflexii. Podľa Wittgensteina ten, kto si nie je istý

ničím, nijakým faktom, ten si nie je istý ani zmyslom svojich slov. V takom kontexte nemá zmysel ani argument zlomyseľného klamára. Naše spochybňovania musia mať dno, teda tvrdenia vyňaté z pochybnosti. Nie sú to výroky, ktoré nesú systém, ale výroky nesené systémom. Radikálny skepticizmus vedie k nezrozumiteľnosti. Čana stručne predstavuje i opozičné názory voči uvedenej Wittgensteinovej pozícii, ktorých zastáncovia sú toho názoru, že Descartes nespochybňuje zmysel základných termínov.

Čanova kniha je zaujímavým vťahnutím do sveta zdôvodňovania pravidiel, hraníc pochybností, základov argumentácie, diskusií o zmyslu slov „vedieť“, „istota“ etc. Dotýka sa súčasných diskusií v analytickej filozofii, obsah ktorých je problémovo aktuálny. Aj keď v každej kapitole nejde o riešenie predstaveného problému Wittgensteinom, prezentovaný okruh ostáva wittgensteinovský. Stále ide o pokusy odpovedať na otázky, ktoré sa pokúšal zodpovedať aj Wittgenstein (v prípade portfólia Čanovej knihy väčšinou neskory), nie raz ako prvolezec. Monografia je písaná jasne a informovaný čitateľ s potrebným penzom vedomostí z analytickej filozofie sa v analýzach problémov nestráca. Text je pútavý a miestami až vzrušujúci. Napriek tomu by som si dovoľil aj kritickú poznámku. Pre jednoduchšiu orientáciu v problematike by bolo vhodné, keby bol autor vysvetlil jeho chápanie ním používaných termínov „kontroverzný“ a „realizmus“, keďže spôsob ich používania nezní na úrovni bežného užívania v slovenčine unisono.

Marián Ambrozy

Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove
ambrozy@ismpo.sk